

STUDIA I ARTYKUŁY

Henryk Bartoszewicz
Archiwum Główne Akt Dawnych

Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej

Abstrakt: W okresie działalności Rady Regencyjnej i jej gabinetów zbudowano podwaliny polskiej dyplomacji i prowadzono politykę zagraniczną Królestwa Polskiego pomimo ograniczeń wynikających z postanowień patentu z 12 IX 1917 r. Przejęto placówki zagraniczne Naczelnego Komitetu Narodowego i powołano przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie, Kijowie i Helsinkach. Starano się wypracować koncepcję polityki wschodniej, koncentrując uwagę przede wszystkim na kwestii przyszłej granicy wschodniej państwa polskiego. Przygotowywano kadry służby dyplomatycznej Polski niepodległej.

Słowa kluczowe: Rada Regencyjna, gabinety Rady Regencyjnej, Departament Spraw Politycznych (Departament Stanu), Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Moskwie, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Kijowie, polska granica wschodnia.

Abstract: In the period of operation of the Regency Council and its cabinets, the foundations of Polish diplomacy was laid, and foreign policy of the Kingdom of Poland was pursued, despite the restrictions resulting from the decree of 12 September 1917. Foreign posts of the Supreme National Committee were taken over, and representatives of the Regency Council were sent to Moscow, Kiev, and Helsinki. An attempt was made to develop an eastern policy with the focus on the problem of future borderline of the Polish state; and the diplomatic personnel of the independent Poland was being trained.

Key words: Regency Council, cabinets of the Regency Council, Department of Political Affairs (Department of State), Regency Council diplomatic agency in Moscow, Regency Council diplomatic agency in Kiev, Polish eastern frontier.

Pomimo ograniczenia zawartego w art. 5 patentu w sprawie ustanowienia władzy państwowej w Królestwie Polskim z 12 IX 1917 r., stwierdzającego, że „Międzynarodowa reprezentacja Królestwa Polskiego i prawo zawierania

umów międzynarodowych mogą być wykonywane przez polską władzę dopiero po ukończeniu okupacji”¹, Rada Regencyjna nie zrezygnowała z tworzenia polskiej służby zagranicznej². Budowę podwalin polskiej dyplomacji i prowadzenie spraw zagranicznych władz Królestwa Polskiego powierzono przejętemu 1 XII 1917 r. od Tymczasowej Rady Stanu Departamentowi Spraw Politycznych, który zgodnie z dekretem z 3 I 1918 r. o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim podporządkowano premierowi. Dyrektorem departamentu był wówczas Wojciech Rostworowski, a jego zastępcą Witold Kamieniecki. W Departamencie Spraw Politycznych (przemianowanym 23 I 1918 r. w Departament Stanu) pracowało liczne grono znawców problematyki wschodniej, oprócz Kamienieckiego, kierownicy referatów: litewsko-białoruskiego Ludwik Abramowicz, rosyjskiego i ukraińskiego Gustaw Dobrzyński oraz Stanisław Janikowski, Tytus Filipowicz; później do tego grona dołączyli Witold Jodko-Narkiewicz, Roman Knoll i Józef Targowski³.

Najpilniejszą sprawą w działalności dyplomatycznej Departamentu Spraw Politycznych było przejęcie placówek zagranicznych Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN). Kwestię tę ostatecznie rozstrzygnięto pomyślnie dopiero 11 II 1918 r. W myśl zawartego porozumienia Komisja Wykonawcza NKN przekazała „wszystkie swoje prawa do biur informacyjnych i misji zagranicznych w Bernie, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie i Berlinie”. Postanowiono, że Departament Spraw Politycznych placówki te przejmie z dniem 1 I 1918 r.⁴ Z punktu widzenia kierunku wschodniego dyplomatycznej aktywności Rady Regencyjnej, do momentu powołania przedstawicielstw w Moskwie, Kijowie i Helsinkach, szczególnie istotna była placówka sztokholmska, którą od 14 IX 1916 r. kierował Stanisław Wędkiewicz. Przedstawiciel NKN w Szwecji od początku swej misji utrzymywał kontakty z polskimi organizacjami i prasą polską w Rosji, dostarczając do Petersburga nielegalną drogą gazety warszawskie i galicyjskie oraz pochodzące z kraju

¹ Patent z 12 IX 1917 r. w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim zob. K.W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924, s. 89; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 1991, s. 32–33, 67–69.

² Najobszerniej działalność dyplomatyczną Rady Regencyjnej przedstawił Janusz Sibora w swoich pracach poświęconych dyplomacji polskiej w I wojnie światowej. J. Sibora, *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warszawa 1998, s. 127–171; idem, *Dyplomacja polska w I wojnie światowej*, Warszawa 2013, s. 269–350.

³ W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998, s. 134–140; W. Kamieniecki, *Wojciech Rostworowski*, w: idem, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992, s. 94–101; Z.J. Winnicki, op. cit., s. 246–245; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 272–275, 291, 295–297.

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 241, Sprawozdanie Departamentu Stanu dotyczące działalności od 1 XII 1917 r. do 1 III 1918 r., 16 III 1918 r., s. 31–32; Z.J. Winnicki, op. cit., s. 250–251; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 301–302.

materiały informacyjne i propagandowe o treści antyrosyjskiej⁵. Rola placówki sztokholmskiej w oddziaływaniu na sprawy polskie na wschodzie wzrosła po wybuchu w lutym–marcu 1917 r. rewolucji w Rosji. Współpracę z Wędkiewiczem nawiązał w sierpniu 1917 r. przedstawiciel Komitetu Demokratycznego w Rosji Józef Ziabicki, który przybył do Szwecji z mandatem delegata Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego, kierowanej przez Aleksandra Lednickiego⁶.

Wędkiewicz był także organizatorem odbywających się w Sztokholmie narad polskich polityków, z których pierwsza miała miejsce w maju 1917 r.⁷ 28 XII 1917 r. w mieszkaniu przedstawiciela NKN w Szwecji spotkali się delegaci Naczelnego Komitetu Demokratycznego Polskiego w Rosji: Hipolit Gliwic i Józef Ziabicki oraz działacze Stronnictwa Narodowo-Zachowawczego: Stanisław Kętrzyński, Jan Niemojewski, Maciej Radziwiłł, Julian Tołłoczko i Alfred Tyszkiewicz. Narada była poświęcona trudnemu położeniu ludności polskiej na terytoriach Rosji, Ukrainy i Finlandii. Uczestniczący w niej politycy zwrócili się z apelem do rządu Rady Regencyjnej o powołanie przedstawicieli dyplomatycznych w tych trzech krajach. Zaproponowali mianowanie szefami placówek Aleksandra Lednickiego w Petersburgu, Eugeniusza Starczewskiego w Kijowie i Józefa Ziabickiego w Helsinkach⁸. Następnego dnia w lokalu „Polonii” został odczytany, przygotowany przez Ziabickiego, memoriał do premiera Jana Kucharzewskiego, dotyczący sytuacji w Rosji po przewrocie bolszewickim i sprawy powrotu do kraju polskich uchodźców, zaakceptowany przez pozostałych uczestników narady⁹. Gabinet Rady Regencyjnej otrzymał

⁵ Wędkiewicz przysyłając materiały do Petersburga, korzystał z pośrednictwa marynarzy szwedzkich i kurierów fińskich organizacji niepodległościowych. J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 218–221.

⁶ Józef Teofil Dydak Ziabicki był od 1915 r. był wiceprezesem petersburskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny i współpracownikiem Polskiej Organizacji Wojskowej, natomiast w latach 1917–1918 – członkiem Rady Klubu Demokratycznego i Naczelnego Komitetu Demokratycznego Polskiego w Rosji. Do Sztokholmu przyjechał jako delegat Komitetu Demokratycznego i objął kierownictwo biura „Polonia”, które zajmowało się przysyłaniem korespondencji do Polski oraz ułatwiał Polakom wyjazd z ogarniętej rewolucją Rosji. *Słownik biograficzny polskiej służby zagranicznej 1918–1945*, przygot. i oprac. K. Smolana, t. II, Warszawa 2009, s. 101.

⁷ M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, t. II: *Od zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych do końca wojny*, Poznań 1931, s. 101–102; H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji wobec niepodległości Rzeczypospolitej*, w: *Polonia w walce o niepodległość i granice Rzeczypospolitej 1914–1921*, red. A. Koseski, Pułtusk 1999, s. 145.

⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, 630, Pismo S. Wędkiewicza do Departamentu Spraw Politycznych rządu Rady Regencyjnej, s. 189.

⁹ Dokument ten 31 grudnia Ziabicki przesłał Kucharzewskiemu. ANK, Naczelny Komitet Narodowy (dalej: NKN), 44, Memoriał do premiera Jana Kucharzewskiego, 31 XII 1917 r., s. 393–416. Fragment tego memorandum, dotyczący tylko kwestii sprawy przyspieszenia powrotu uchodźców polskich z Rosji do kraju i uchronienia ich przed wpływem propagandy bolszewickiej, został ogłoszony drukiem. *Materiały archiwalne do historii stosunków*

dokument zawierający rzetelną analizę strategii i taktyki partii bolszewickiej. Ziabicki stwierdzał, że celem bolszewików jest rewolucja światowa i dodawał: „Stąd zacięta walka z Ukrainą, niechęć wyprowadzenia armii rosyjskiej z Finlandii, zamiary postawienia Niemcom warunku cofnięcia armii z terytoriów okupowanych, usunięcia obecnego rządu polskiego z Królestwa i wreszcie gorączkowe oczekiwanie wybuchu rewolucji w Niemczech”¹⁰. Znaczna część memoriału została poświęcona położeniu Polaków w Rosji. W tej kwestii jego sygnatariusze opowiadali się za jak najszybszym powrotem do kraju ludności polskiej, która w wyniku działań wojennych znalazła się na terytorium państwa rosyjskiego¹¹. Memoriał zawierał także interesującą propozycję dotyczącą utworzenia w miejscu obrad przyszłego kongresu pokojowego Rady Kongresowej, która składałaby się „z przedstawicieli Królestwa, Galicji, Poznańskiego oraz emigracji w Rosji i Ameryce, jak niemniej znawców stosunków na Litwie i Białorusi”. Projekt ten przewidywał, że Rada podporządkowana rządowi w Warszawie mogłaby „zastąpić do pewnego stopnia” nieistniejące w kraju ministerstwo spraw zagranicznych¹².

Rada Regencyjna i premier Kucharzewski, zgodnie z intencją sygnatariuszy memoriału wysłanego ze Sztokholmu do Warszawy 31 XII 1917 r., problem Polaków na wschodzie uznali za priorytetowy. 15 I 1918 r. wystosowali oni do Aleksandra Lednickiego w Piotrogradzie, Waława Skibniewskiego w Kijowie i Józefa Ziabickiego w Helsinkach pisma z prośbą o zajęcie się w porozumieniu z instytucjami polskimi losem wychodźców z Królestwa i przygotowaniem projektu ich powrotu do kraju. Trzej przedstawiciele Rady Regencyjnej na wschodzie mieli ze sobą współdziałać¹³. Jednakże podjęcie przez nich rzeczywistej działalności wymagało czasu i natrafiło na liczne przeszkody. Najważniejszą z nich były ograniczone możliwości Rady Regencyjnej w sferze polityki zagranicznej. W przypadku Piotrogradu w momencie nominacji przedstawiciela Rady placówka ta faktycznie mogła kontynuować działania kierowanej do końca grudnia 1917 r. także przez Lednickiego Polskiej Komisji Likwidacyjnej, którą na początku 1918 r. władze bolszewickie postanowiły podporządkować Komisariatowi do Spraw Polskich, działającemu w ramach Ludowego Komisariatu do Spraw Narodowości¹⁴. Natomiast przedstawicielstwa Rady Regencyjnej i jego szefa nie chcieli uznać sowieccy gospodarze, chociaż poza nękaniami nie podjęli żadnych poważniejszych prób

polsko-radzieckich, t. I: *Marzec 1917 – listopad 1918*, oprac. A. Zatorski, red. N. Gąsiorowska, Warszawa 1957, dok. nr 66, s. 147–153; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 302.

¹⁰ ANK, NKN, 44, Memoriał do premiera Jana Kucharzewskiego, 31 XII 1917 r., s. 395.

¹¹ *Ibidem*, s. 402–410.

¹² *Ibidem*, s. 412–413.

¹³ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), 9340, Pisma regentów i premiera do A. Lednickiego, W. Skibniewskiego i J. Ziabickiego, 15 I 1918 r., s. 1–3. Nominacja dla Lednickiego została opublikowana. *Materiały archiwalne...*, dok. nr 73, s. 163.

¹⁴ H. Bartoszewicz, op. cit., s. 154–155.

uniemożliwiających działalność Lednickiego¹⁵. Nie powiodło się utworzenie w styczniu 1918 r. przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Kijowie. Wyznaczony na organizatora pomocy uchodźcom polskim na Ukrainie i ich powrotu do kraju Skibniewski nie podjął działalności, ponieważ przebywał wówczas za granicą i nominacja dotarła do niego dopiero 16 VIII 1918 r. W wyniku oporu władz ukraińskich fiaskiem zakończyła się także próba przekształcenia Generalnego Komisariatu na Ukrainie Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego w konsulatu¹⁶. Pod koniec marca i na początku kwietnia 1918 r. odbyła się Piotrogradzie konferencja poświęcona problemowi rozwiązania trudności w organizacji polskich placówek w „krajach sukcesyjnych” państwa rosyjskiego, w której uczestniczyli przedstawiciele ugrupowań polskich w Rosji, Naczelnego Komitetu Demokratycznego i Porozumienia Stronnictw Państwowości Polskiej. Wzięli w niej udział także Lednicki i Ziabicki. Uzgodniono zasadę organizacji placówek i metody współdziałania między nimi. Postanowiono przyjąć nazwę Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego. Za pierwszoplanowy cel działalności przedstawicieli uznano nawiązanie współdziałania z rządami państw miejsc akredytowania¹⁷.

Na przełomie 1917 i 1918 r. obok sprawy powrotu do kraju polskich uchodźców wojennych aktualna stała się także równie ważna dla Rady Regencyjnej i jej rządu kwestia przebiegu powojennej granicy wschodniej państwa polskiego. Pojawiała się ona w związku z planami Niemiec wobec Litwy i Ukrainy oraz przygotowaniem do rokowań pokojowych w Brześciu Litewskim. Departament Spraw Politycznych swoje stanowisko w sprawie terytorium przyszłego państwa polskiego ogólnikowo sformułował w instrukcji do placówek zagranicznych z 23 XI 1917 r. W dokumencie tym stwierdzono, że rozważając możliwość połączenia Królestwa Polskiego z Galicją, należy podkreślać nienaruszalność terytorialną Królestwa oraz „łączność z Polską Wilna i Białej Rusi”¹⁸.

Kwestię litewską strona polska sondowała podczas podróży delegacji warszawskich ugrupowań politycznych wspierających Radę Regencyjną do Berlina, Wiednia i Budapesztu na przełomie listopada i grudnia 1917 r.¹⁹ W Berlinie Polacy rozmawiali na ten temat z parlamentarzystami niemieckimi i politykami litewskimi, Steponasem Kairysem i Antanasem Smetoną.

¹⁵ W. Bułhak, *Aleksander Lednicki i Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji Radzieckiej*, „Przegląd Historyczny” 1990, t. LXXXI, z. 3–4, s. 545–546; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 304–305.

¹⁶ M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne państwa ukraińskiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2008, nr 5, s. 119.

¹⁷ W. Bułhak, op. cit., s. 546–547.

¹⁸ AAN, MSZ, 7006, Instrukcja Departamentu Spraw Politycznych do placówek zagranicznych w sprawie sytuacji politycznej w Królestwie Polskim, 23 XI 1917 r., s. 1–3.

¹⁹ W skład delegacji wchodził: Adam Ronikier, Gustaw Simon, Marian Zborowski i Stefan Dziewulski. J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 297.

W odpowiedzi na przedstawione przez Adama Ronikiera stanowisko polskie: albo państwo litewskie w granicach etnograficznych, bez Wilna, które wraz z polskim terytorium etnograficznym zostałyby przyłączone do Polski, albo wznowienie historycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Litwini wyrazili gotowość do kontynuowania rozmów na ten temat. Po spotkaniu z politykami litewskimi polskie placówki zagraniczne w Berlinie i Sztokholmie otrzymały instrukcje szukania porozumienia z „odpowiednimi czynnikami litewskimi”²⁰.

O słuszności polskich postulatów dotyczących przyszłego rozgraniczenia z Litwą pierwszy rząd Rady Regencyjnej starał się przekonać władze niemieckie, przedkładając dokumenty zawierające dane statystyczne świadczące o polskości Wileńszczyzny. Kwestię tę, oprócz zasadniczej wówczas sprawy udziału przedstawicieli Polski w rokowaniach brzeskich, poruszył Kucharzewski 21 XII 1917 r. podczas spotkania na stacji Bednary pod Łowiczem z sekretarzem stanu spraw zagranicznych Rzeszy Richardem von Kühlmannem, udającym się z Berlina do Brześcia Litewskiego. Niemiecki dyplomata, który poinformował premiera o istnieniu jedynie możliwości udziału delegatów polskich w rokowaniach pokojowych w charakterze doradców i ekspertów, w kwestii przyszłej granicy między Polską i Litwą, oświadczył, że trudno ją rozstrzygnąć, ponieważ statystyki przedstawiane przez obie strony są subiektywne²¹. Rozmowy w sprawach omawianych z Kühlmannem Kucharzewski kontynuował w Berlinie, gdzie m.in. spotkał się z kanclerzem Georgem von Hertlingiem. Towarzyszący premierowi dyrektor Departamentu Spraw Politycznych Rostworowski informując 28 XII 1917 r. placówki zagraniczne o wynikach wizyty, stwierdzał, że Niemcy opowiadają się za utworzeniem państwa litewskiego i w związku z tym istnieje niebezpieczeństwo, że Warszawa utraci szansę włączenia Wileńszczyzny w granice Polski. Większe nadzieje wiązał on z przyłączeniem do Królestwa Polskiego Grodzieńszczyzny i Białorusi, ponieważ jego zdaniem Litwini nie pretendowali do uzyskania tych terytoriów²².

Regenci i Kucharzewski przewidywali, że podczas brzeskich rokowań pokojowych wyłonią się sprawy dotyczące Królestwa Polskiego, w tym przede wszystkim kwestia polskiej granicy wschodniej oraz stosunku Rosji i Ukrainy do Polski, dlatego starali się przekonać władze w Berlinie i Wiedniu do poparcia propozycji udziału delegacji polskiej w rokowaniach²³. Premier podkreślał, że Polskę interesuje nie tylko „to, co może być stanowione w przedmiocie samego Królestwa Polskiego, lecz i to, co dotyczy całego kraju okupowanego przez mocarstwa centralne od Rosji”. I dodawał: „Wreszcie przy układach w Brześciu

²⁰ AAN, MSZ, 8042, Komunikat Biura Prasowego Departamentu Spraw Politycznych dla placówek zagranicznych, 14 XII 1917 r., s. 17–18.

²¹ Ibidem, 7007, Notatka z rozmowy J. Kucharzewskiego z R. Kühlmannem, 22 XII 1917 r., s. 1.

²² Ibidem, 8042, Notatka dla placówek dyplomatycznych „Sytuacja polityczna”, 28 XII 1917 r., s. 32–33.

²³ Ibidem, 7008, Notatka z przebiegu rokowań pomiędzy rządem polskim a rządami państw okupacyjnych w pierwszej połowie stycznia 1918 r., s. 7–11.

Litewskim dojdzie do rozważania strat ekonomicznych jak i do nawiązania stosunków handlowych z Rosją, wprowadzenia surowców, wymiany jeńców, powrotu emigrantów i we wszystkich tych kwestiach rozstrzyganie sprawy bez udziału Polaków uważamy niepodobieństwem²⁴. Jednakże zarówno politycy niemieccy, jak i austriaccy nie byli przychylni obecności przedstawicieli Warszawy w Brześciu Litewskim, argumentując odmowę względami prawnomiędzynarodowymi i sprzeciwem delegacji rosyjskiej. Ponadto twierdzili, że podczas rokowań brzeskich nie zostaną podjęte żadne rozstrzygnięcia istotne dla Polski²⁵. Zmiany stanowiska Niemiec i Austro-Węgier w tej sprawie nie przyniosły także rozmowy przeprowadzone przez członków Rady Regencyjnej w Berlinie i Wiedniu w dniach 7–10 I 1918 r.²⁶

Obawy Kucharzewskiego potwierdziły się. Polacy podczas rokowań brzeskich byli nieobecni. Nie uczestniczyli w nich nawet w charakterze doradców, ekspertów czy obserwatorów, pomimo wcześniejszych w tej kwestii deklaracji przedstawicieli władz niemieckich i austriackich. Natomiast w styczniu 1918 r. rozpoczęła się kolejna runda rokowań pokojowych po dołączeniu delegacji Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), której niepodległość Centralna Rada Ukraińska proklamowała 20 XI 1917 r.²⁷ Traktat pokojowy zawarty przez Niemcy, Austro-Węgry, Turcję i Bułgarię z URL 9 II 1918 r. przewidywał m.in. włączenie w granice Ukrainy ziemi chełmskiej i części Podlasia oderwanych od Królestwa Polskiego. Decyzja państw czwórprzymierza spowodowała protesty w całym Królestwie i dymisję rządu Kucharzewskiego. Rezygnację z pełnionych stanowisk złożyli także kierujący Departamentem Spraw Politycznych Rostworowski i jego zastępca Kamieniecki²⁸.

W dniu zgłoszenia dymisji rządu, 12 II 1918 r. Kucharzewski wystosował do rządu URL notę, w której stwierdzał, że Polska została pozbawiona

²⁴ Ibidem, s. 12.

²⁵ Ibidem, s. 11; ibidem, 7007, Notatka z rozmowy J. Kucharzewskiego z R. Kühlmannem, 22 XII 1917 r., s. 1; ibidem, 7008, Notatka z rozmów J. Kucharzewskiego i W. Rostworowskiego z cesarzem Karolem I i ministrem spraw zagranicznych Austro-Węgier Ottokarem Czerninem, styczeń 1918 r., s. 1–2.

²⁶ Raport Departamentu Spraw Politycznych o sytuacji politycznej w kraju w związku z niedopuszczeniem przez państwa centralne przedstawicieli polskich do rokowań w Brześciu Litewskim, 24 I 1918 r., w: *Materiały archiwalne...*, dok. nr 85, s. 182–183.

²⁷ Rokowania pokojowe w Brześciu Litewskim państwa czwórprzymierza, Niemcy, Austro-Węgry, Turcja i Bułgaria prowadziły z Rosją bolszewicką od 12 XI 1917 r.

²⁸ 12 II 1918 r. Wojciech Rostworowski wspólnie z całym gabinetem złożył podanie o dymisję, a 22 lutego tak samo postąpił Witold Kamieniecki. Pełnienie obowiązków dyrektora Departamentu Spraw Politycznych 27 II 1918 r. powierzono tymczasowo Władysławowi Wróblewskiemu. Sprawozdanie Departamentu Stanu (Spraw Politycznych) za czas od 1 XII 1917 r. do 1 III 1918 r., 10 III 1918 r. AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 241, s. 5; J. Goclon, *Gabinet Jana Kucharzewskiego – pierwszy rząd Królestwa Polskiego 1917–1918. Ustrój, skład osobowy i działalność*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 22, s. 154–155; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 305, 310.

możliwości udziału w rokowaniach brzeskich i bezpośredniego kontaktu z przedstawicielami Ukrainy, a w konsekwencji nie miała żadnego wpływu na przebieg pertraktacji dotyczących „najżywotniejszych interesów obopólnych narodu polskiego i ukraińskiego”. Rząd Rady Regencyjnej deklarował gotowość ustanowienia przyjaznych stosunków między Polską i Ukrainą. Jednocześnie podkreślał, że „nie uważa się za związane go traktatem jednostronnym, bez udziału przedstawicieli Polski rozstrzygającym kwestie sporne między Polską i Ukrainą”. Ponadto wzywał rząd URL do nawiązania bezpośrednich rokowań mających na celu ustalenie granicy polsko-ukraińskiej „na podstawie swobodnie wyrażonej woli ludności”²⁹.

Szansy na pełną realizację art. 2 traktatu brzeskiego z biegiem czasu coraz bardziej malały. Czas pracował w tym wypadku na korzyść strony polskiej. Postępująca inwazja bolszewicka na Ukrainie i dążenie państw centralnych, zwłaszcza Austro-Węgier pragnących uniknąć zaostrzenia stosunków z Polakami, do rewizji niewygodnych dla nich ustaleń przyjętych w Brześciu Litewskim doprowadziły do podpisania 4 III 1918 r. protokołu dodatkowego do traktatu pokojowego, który wprowadzał zmiany korzystne dla Polski. Dokument ten ponownie otwierał sprawę granicy polsko-ukraińskiej. W myśl jego postanowień komisja delimitacyjna, z udziałem przedstawiciela Polski, faktycznie granicę tę miała dopiero ustalić. Linia graniczna określona w traktacie brzeskim stanowiła jedynie maksymalny zasięg ukraińskich żądań, które komisja mogła uwzględnić lub odrzucić³⁰.

Mianowany 4 kwietnia przez Radę Regencyjną rząd Jana Kantego Steczkowskiego w sferze polityki wschodniej stanął przed trudnym zadaniem uregulowania sprawy granicy z Ukrainą i ułożenia poprawnych stosunków z tym państwem. Zakres ówczesnych polskich postulatów terytorialnych na wschodzie sformułował minister spraw wewnętrznych w gabinetach Kucharzewskiego i Steczkowskiego, Jan Stecki, w memoriale sporządzonym w lutym 1918 r. W projekcie programu dla przyszłego rządu, napisanym w krótkich punktach, Stecki wyróżnił „rzeczy doraźne dla opinii” i „rzeczy istotne”. Spośród spraw terytorialnych do pierwszej grupy zaliczył plebiscyt na Podlasiu i Chełmszczyźnie, który miałyby przynieść ich powrót w granice Królestwa Polskiego. Natomiast do drugiej grupy – kwestię przynależności Galicji, Wilna i Białorusi do państwa polskiego oraz jego dostęp do morza, zapewniony poprzez tranzyt drogami wodnymi i lądowymi do Gdańska, Królewca i Odessy. Ten ostatni kierunek łączył z projektem polsko-ukraińskiego traktatu gospodarczego³¹.

²⁹ AAN, MSZ, 7007, Nota rządu polskiego do rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej, 12 II 1918 r., s. 6. Nota została przekazana za pośrednictwem niemieckiego komisarza rządowego przy Radzie Regencyjnej 19 II 1918 r. (data kopii noty).

³⁰ M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 120–122.

³¹ Cyt. za: J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Warszawa 1978, s. 62; zob. też: T. Schramm, *Gabinety Jana Kucharzewskiego, Jana Kantego Steczkowskiego i Józefa*

W deklaracji rządowej opublikowanej 5 kwietnia, określającej główne kierunki działania gabinetu Steczkowskiego, stawiając na pierwszym miejscu powołanie Rady Stanu jako przejściowego organu władzy ustawodawczej przed zwołaniem sejmu, stwierdzano, że jest to sprawa pilna, ponieważ „rozwój stosunków międzynarodowych, a przede wszystkim układ stosunków państw sąsiednich tworzących się na dawnych terytoriach imperium rosyjskiego, zniewala nas [rząd polski – H.B.] do rychłego – ścisłym porozumieniem z państwami centralnymi – ustalenia form prawno-politycznych naszego [polskiego – H.B.] państwa i określenia naszego stanowiska”³².

Rozwój sytuacji strategiczno-politycznej w Europie po zawarciu traktatu pokojowego z Rosją bolszewicką 3 III 1918 r. i po sukcesach militarnych na froncie zachodnim, wskazujący na możliwość zwycięstwa państw centralnych, skłonił Steczkowskiego do wystosowania 29 kwietnia do rządów Niemiec i Austro-Węgier not zawierających propozycję rozpoczęcia „rokowań w sprawie definitywnego rozwiązania polskiej sprawy pod względem politycznym, wojskowym i gospodarczym”. Strona polska proponowała państwom centralnym zawarcie przymierza i konwencji wojskowej w zamian za niepodległość i nie naruszalność dotychczasowego terytorium Królestwa Polskiego, uregulowanie granicy od strony Ukrainy, odpowiadające strategicznym koniecznościom, kompensację w etnograficznie polskich obszarach na wschód od linii Narew–Biebrza–Niemen za utratę czterech północnych powiatów guberni suwalskiej oraz zawarcie traktatu handlowego, który zapewniłby Polsce dostęp do morza poprzez wolną żeglugę na Wiśle³³. Zarówno Berlin, jak i Wiedeń nie udzieliły odpowiedzi na noty³⁴.

Polska polityka wschodnia pozostawała w sferze zainteresowań Departamentu Stanu, którego kierownictwo w gabinecie Steczkowskiego objął Janusz Radziwiłł, co najmniej w takim samym stopniu jak w okresie kierowania departamentem przez Rostworowskiego. Nowy szef dyplomacji, który do 28 XII 1917 r. przebywał w Rosji, miał okazję osobiście poznać sytuację w tym kraju w pierwszych miesiącach po przewrocie bolszewickim. Znał przebywających tam polskich działaczy politycznych, którzy wyrażali gotowość współpracy z rządem w Warszawie. Ponadto wyjazd Radziwiłła z Piotrogradu wiązał się z rozpoczęciem starań o powołanie przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji. Przywiózł on od polskich działaczy listy do członków Rady Regencyjnej, m.in. od Lednickiego, który zabiegał o nominację na posła polskiego w Piotrogradzie³⁵.

Świeżyńskiego, w: *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Faryś, J. Pajewski, Szczecin–Poznań 1991, s. 16–17; J. Goclon, *Gabinety Królestwa Polskiego. Skład, funkcjonowanie i działalność*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, nr 6, z. 2, s. 163.

³² Oświadczenie rządu, „Monitor Polski”, 5 IV 1918, nr 39, s. 1.

³³ Nota rządu J. Steczkowskiego, 29 IV 1918 r., K.W. Kumaniecki, op. cit., dok. nr 66, s. 117; zob. też: J. Pajewski, op. cit., s. 265–266; T. Schramm, op. cit., s. 18–19.

³⁴ J. Goclon, *Gabinety...*, s. 165–166.

³⁵ J. Durka, *Janusz Radziwiłł 1880–1967. Biografia polityczna*, Warszawa 2011, s. 54–59.

W drugiej połowie kwietnia 1918 r. Departament Stanu przystąpił do organizowania przedstawicielstw dyplomatycznych Rady Regencyjnej³⁶. Spośród placówek na wschodzie najważniejszą było Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Rosji, oficjalnie powołane uchwałą rządu z 3 V 1918 r., która kierownictwo tego przedstawicielstwa powierzyła Lednickiemu³⁷. Jednakże ostateczna struktura przedstawicielstwa ukształtowała się prawdopodobnie miesiąc wcześniej, już na początku kwietnia 1918 r.³⁸ Natomiast dokument zawierający oficjalne pełnomocnictwa dla Lednickiego był datowany na 6 kwietnia tegoż roku³⁹.

Jeden z najważniejszych problemów, przed jakimi stanęło Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej, stanowiło uznanie jego pozycji przez władze bolszewickie. Ponieważ podjęta na początku kwietnia 1918 r. przez Lednickiego próba nawiązania bezpośredniego kontaktu z ludowym komisarzem spraw zagranicznych Gieorgijem Cziczerinem zakończyła się fiaskiem, ważne stało się uzyskanie poparcia Niemiec dla polskiej placówki w Moskwie⁴⁰. Pod koniec kwietnia i na początku maja 1918 r. podczas pobytu Lednickiego w Warszawie sprawa ta była przedmiotem jego rozmów z przedstawicielami władz polskich oraz z Hansem von Beselerem⁴¹. Wówczas także przedstawiciel Rady Regencyjnej w Rosji odebrał instrukcje od regentów i rządu dotyczące zadań kierowanej przez niego placówki, której powierzono przede wszystkim opiekę nad wychodźcami w Rosji, organizowanie planowego powrotu Polaków do kraju oraz kontynuowanie prac Komisji Likwidacyjnej w celu przygotowania przyszłego rozrachunku państwowego pomiędzy Polską i Rosją⁴².

³⁶ W drugiej połowie kwietnia 1918 r. Departament Stanu przystąpił do organizacji przedstawicielstw w Berlinie i Wiedniu. Kierownictwo placówki berlińskiej powierzono wówczas Adamowi Ronikierowi, który obowiązki miał dzielić z Maciejem Radziwiłłem. Placówką wiedeńską kierowali Stefan Przeździecki i Tytus Filipowicz. J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 312–315.

³⁷ AAN, Prezydium Rady Ministrów, Protokoły posiedzeń rządu, 2, Protokół dziewiątego posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego w dniu 3 V 1918 r., s. 215; AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Rosji, 14, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego w dniu 3 V 1918 r., 13 V 1918 r., s. 4–5. Natomiast głosowanie nad preliminarzem wydatków tego przedstawicielstwa, wnioskiem o pokrycie wydatków na prace „polskiego biura politycznego w Petersburgu” od 1 XII 1917 r. do 1 IV 1918 r. oraz projektem pełnomocnictwa Rady Regencyjnej dla Lednickiego odroczone do czasu, gdy po zapoznaniu się z instrukcjami, jakich poszczególne ministerstwa zamierzają udzielić Lednickiemu, Rada Ministrów wyrobi sobie opinię w kwestii zakresu zadań polskiego przedstawicielstwa w Rosji.

³⁸ W. Bułhak, op. cit., s. 546.

³⁹ Akt nominacji A. Lednickiego, 6 IV 1918 r., w: W. Lednicki, *Pamiętniki*, t. II, Londyn 1967, s. 662–663. Nie zachował się oryginał tego dokumentu.

⁴⁰ W. Bułhak, op. cit., s. 547–548.

⁴¹ *Proces Lednickiego. Fragmenty z dziejów odbudowy Polski 1915–1924*, według stenogramów opracował, wstępem i przypisami opatrzył Z. Wasilewski, Warszawa 1924, s. 212–213.

⁴² Informacja Departamentu Spraw Politycznych (Departamentu Stan) o przedstawicielstwie Rady Regencyjnej w Piotrogradzie, 29 IV 1918 r., w: *Materiały archiwalne...*, dok. nr 129,

Po powrocie do Rosji Lednicki przeniósł siedzibę przedstawicielstwa do Moskwy. W Piotrogradzie została utworzona ekspozytura przedstawicielstwa, którą kierował Jan Żarnowski. Następnie Lednicki ponowił próbę uzyskania audiencji u Cziczerina. Nie otrzymawszy odpowiedzi z Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych, zgodnie z ustaleniami przyjętymi podczas rozmów z Beselerem, zwrócił się do ambasadora Niemiec Wilhelma von Mirbacha z prośbą o mediację z władzami sowieckimi⁴³. W czerwcu 1918 r., w odpowiedzi na notę Mirbacha skierowaną do Cziczerina w sprawie nawiązania przez stronę rosyjską kontaktu z Przedstawicielstwem Rady Regencyjnej, Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych uznał rolę polskiej placówki w Moskwie w rozwiązywaniu problemu reemigracji Polaków przebywających w Rosji⁴⁴.

Nota Cziczerina otwierała przed przedstawicielstwem szersze możliwości działania, ale nie oznaczała jego pełnego uznania. 4 lipca Lednicki w raporcie skierowanym do Rady Regencyjnej pisał: „stosunek władz rządowych rosyjskich jest dla nas zasadniczo wrogi i nieprzychylny”⁴⁵. Podczas obrad V Wszechrosyjskiego Zjazdu Rad (4–10 lipca) Cziczerina przedstawił oficjalne stanowisko strony sowieckiej:

Sprawa stosunku do Polski stanęła przed rządem rosyjskim wówczas, gdy do Moskwy przybył Przedstawiciel Rady Regencyjnej, p. Lednicki i wyraził życzenie wejścia w kontakt z Komisariatem Ludowym do Spraw Zagranicznych w charakterze przedstawiciela Polski. Podczas pierwszej bytności pełnomocnictwa jego cechowała niejasność, kiedy jednak niedawno przyjechał po raz wtóry – miał już formalne upewnienie do prowadzenia z nami, w charakterze przedstawiciela Rady Regencyjnej, rozpraw w sprawach dotyczących Polski. My nie możemy jednakże uważać obecny stan Polski za polityczną samodzielność, a jej rząd – za wyraz woli

s. 278–280. Dokument zawiera ówczesną strukturę i obsadę personalną Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji. Oprócz szefa placówki przedstawicielstwo tworzyli: Wydział Rachunkowy kierowany przez Jana Żarnowskiego, przy pomocy Kazimierza Tyszyńskiego, Wydział Ekonomiczno-Finansowy, na czele którego stali Leon Wasserberger i Hipolit Gliwic, Wydział Reemigracyjny kierowany przez Jana Barchowica i Karola Tomczyckiego, Wydział Prawny, którym kierował Zygmunt Rymowicz oraz Sekretariat Polityczny, który tworzyli Roman Knoll i Juliusz Łukasiewicz. 4 V 1918 r., na posiedzeniu Rady Ministrów przyjęto uchwały w sprawie instrukcji dla Lednickiego, dotyczące zakresu powierzonej mu „opieki nad interesami polskimi w Rosji”. „Monitor Polski”, 7 V 1918, nr 64, s. 5.

⁴³ *Proces Lednickiego...*, s. 213; W. Bułhak, op. cit., s. 549.

⁴⁴ Wymiana korespondencji między ambasadorem Mirbachem, komisarzem ludowym spraw zagranicznych Cziczerinem i Lednickim w sprawie uznania Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie, 23 VI 1918 r., w: *Materiały archiwalne...*, dok. nr CXI, s. 619–621.

⁴⁵ AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 90, Raport A. Lednickiego do Rady Regencyjnej, 4 VII 1918 r., s. 333. W tym samym dniu przedstawiciel Rady Regencyjnej w Rosji skierował do dyrektora Departamentu Stanu raport, w którym referował położenie kierowanej przez niego placówki, ignorowanie jej przez Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych oraz szyskany, z jakimi spotyka się ze strony Komisariatu do Spraw Polskich. AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 18, Raport A. Lednickiego do J. Radziwiłła, 4 VII 1918 r., s. 34–35.

ludowej. W Radzie Regencyjnej widzieć możemy jedynie jeden z organów niemieckiej okupacji. Weszliśmy więc w stosunki – naturalnie tylko w sprawach rzeczowych, nie w stosunki dyplomatyczne – z p. Lednickim, wówczas kiedy hr. Mirbach oświadczył nam, że w ten sposób wypełniamy określone życzenia rządu niemieckiego, przy czym wskazał na sprawę uchodźców, jako na taką, co do której rząd niemiecki uważa za pożądane prowadzenie rokowań między nami a p. Lednickim⁴⁶.

Stosunek Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych do przedstawicielstwa uległ poprawie na początku sierpnia 1918 r. Zmianę tę Lednicki przypisywał swojej postawie po zamachu na Mirbacha, kiedy to w przeciwieństwie do wielu dyplomatów nie opuścił Moskwy. W nocy z 5 sierpnia, którą otrzymał 15 sierpnia od władz sowieckich, użyty został tytuł: „Panie przedstawicielu Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego”. Jego zdaniem oznaczało to uznanie przez Rosję sowiecką *de facto* i *de iure* Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie. Był w tym jednak pewien paradoks czy raczej zamierzona przewrotność bolszewicka, ponieważ pismo to zawierało informację o bezpodstawnym, bezprawnym skazaniu na karę śmierci, czyli faktycznie o zamordowaniu braci Józefa i Mariana Lutosławskich⁴⁷.

Zmiana stanowiska władz sowieckich wobec Lednickiego nastąpiła w wyniku działań podjętych przez następcę Mirbacha, Karla Helffericha. 6 sierpnia nowo mianowany ambasador Niemiec w Moskwie wystosował do Cziczierina notę, w której zwracał się z prośbą o kontaktowanie się Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych z przedstawicielem polskim bez udziału niemieckiej placówki dyplomatycznej w sprawach dotyczących reemigracji, ochrony osób i mienia obywateli polskich, zwrotu i wzajemnej wymiany majątku państwowego i publicznego oraz dokonywanego przez pomyłkę powoływania obywateli polskich do szeregów armii rosyjskiej. Apelowal także do rządu sowieckiego o zagwarantowanie Przedstawicielstwu Rady Regencyjnej „możliwości swobodnego przebywania i porozumiewania się w Rosji”⁴⁸.

⁴⁶ Ibidem, 18, Wyjątki z mowy komisarza ludowego do spraw zagranicznych G. Cziczierina na V Zjeździe Sowietów, [b.d.], s. 110; W. Gostyńska, *Stosunki polsko-radzieckie 1918–1919*, Warszawa 1972, s. 50; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 321.

⁴⁷ Lednicki po raz pierwszy w sprawie aresztowania braci Lutosławskich interweniował w Ludowym Komisariacie Spraw Zagranicznych w czerwcu 1918 r. AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 18, Raport A. Lednickiego do J. Radziwiłła, 24–30 VI 1918 r., s. 31–32; *Proces Lednickiego...*, s. 214; W. Bułhak, op. cit., s. 553–554.

⁴⁸ Nota posła niemieckiego w Moskwie K. Helffericha do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych Rosji w sprawie uznania przedstawicielstwa Rady Regencyjnej, 6 VIII 1918 r., w: *Materiały archiwalne...*, dok. nr 158, s. 316–317. Uwagę zwraca uzasadnienie prośby użyte przez Helffericha: „aby zmniejszyć ciężar pracy spadającej na niemieckie dyplomatyczne przedstawicielstwo”. Prawdopodobnie nota Helffericha do Cziczierina była wynikiem akcji dyplomatycznej podjętej przez dyrektora Departamentu Stanu, który 31 VII 1918 r. zwrócił się do Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie o podjęcie w niemieckim resorcie spraw zagranicznych działań mających skłonić Berlin do interwencji w Moskwie w sprawie likwidacji Komisariatu do Spraw Polskich. AAN,

Uznanie przedstawicielstwa polskiego w Moskwie przyspieszyło reemigrację Polaków prowadzoną w zorganizowany sposób od maja 1918 r.; do września tegoż roku z Rosji przez punkt reemigracyjny w Orszy wyjechało do kraju 75 514 osób. Pozwoliło to także bardziej skutecznie niż wcześniej zająć się ochroną życia i wolności osobistej obywateli polskich, chociaż na pisma Lednickiego do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych w sprawie aresztowań i rewizji strona sowiecka najczęściej nie odpowiadała. Lednicki praktycznie codziennie kierował do Cziczierina pisma w sprawie aresztowanych Polaków. Zdarzało się, że z Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych wysyłano kilka takich pism dziennie⁴⁹. Jednakże osoby, w których obronie występowano, rzadko uwalniano, natomiast często były one rozstrzeliwane. We wrześniu 1918 r. szef Wydziału Europy Środkowej Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych Karol Radek przesłał Lednickiemu pismo zawierające zapewnienie, że przedstawicielstwo będzie zawiadamiane o aresztowaniach obywateli polskich i otrzyma prawo obrony uwięzionego. Jednakże zapewnienia władz sowieckich pozostały martwą literą⁵⁰.

Przedstawicielstwo podejmowało nie tylko działania w kwestii reemigracji i ochrony Polaków w Rosji. Zabiegało także o zwrot dóbr kultury, kapitałów, archiwów i dokumentów, stanowiących polski majątek państwowy oraz własność miast, gmin, towarzystw i instytucji⁵¹. Ponadto interweniowało w sprawie powrotu stad zarodowych koni rasowych, bydła i owiec⁵².

Po fiasku nominacji Wacława Skibniewskiego i nieudanej próbie utworzenia konsulatu w Kijowie, w maju 1918 r. Janusz Radziwiłł podjął akcję dyplomatyczną zmierzającą do zorganizowania Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej na Ukrainie. W piśmie skierowanym do Adama Ronikiera

Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 18, Pismo J. Radziwiłła do A. Ronikiera, 31 VII 1918 r., s. 36–37.

⁴⁹ Ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 12 VII 1918 r., s. 21; ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 15 VII 1918 r., s. 22; ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 17 VII 1918 r., s. 23; ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 20 VII 1918 r., s. 24; ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 20 VII 1918 r., s. 26; ibidem, Pismo A. Lednickiego do G. Cziczierina, 20 VII 1918 r., s. 27.

⁵⁰ Pismo K. Radka do Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie, „Biuletyn Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego”, (Moskwa) 29 IX 1918 r., nr 5, s. 1; J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 332–333.

⁵¹ J. Sibora, *Dyplomacja...*, s. 334.

⁵² AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 9, Nota A. Lednickiego do G. Cziczierina w sprawie reewakuacji stad zarodowych, 4 VIII 1918 r., s. 138–139; ibidem, Pismo A. Lednickiego do Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Koronnych, 20 VIII 1918 r., s. 140–141; ibidem, Pismo ministra rolnictwa i dóbr koronnych Stanisława Dzierzbickiego do przedstawiciela Rady Regencyjnej w Berlinie A. Ronikiera w sprawie starań co do reewakuacji inwentarza żywego z Rosji, 14 IX 1918 r., s. 136–137; ibidem, Pismo S. Dzierzbickiego do Departamentu Stanu, 25 IX 1918 r., s. 145.

zalecał rozpoczęcie w tej kwestii rozmów w niemieckim Ministerstwie Spraw Zagranicznych oraz z Hermanem Hatzfeldtem⁵³. 5 czerwca wysłał do szefa polskiej placówki dyplomatycznej w Berlinie ponaglenie, w którym pisał: „Zechcą przeto Panowie sprawie tej poświęcić pilną uwagę i usilnie zbiegać w miejscu decydującym”. Ustanowienie stałego przedstawicielstwa polskiego w Kijowie dyrektor Departamentu Stanu określał jako sprawę „coraz bardziej palącą”. Zalecał także zagwarantowanie swobodnej wymiany korespondencji z Warszawą za pośrednictwem niemieckiej poczty dyplomatycznej⁵⁴.

Janusza Radziwiłła w kwestii nawiązania oficjalnych stosunków i wymiany przedstawicieli dyplomatycznych z Ukrainą wspierał sprawujący od maja 1918 r. w Departamencie Stanu funkcję referenta spraw ukraińskich Roman Knoll, który w raporcie z 1 czerwca stwierdzał, że stworzenie polskiej placówki w Kijowie „za zezwoleniem mocarstw okupacyjnych lub bez takowego zezwolenia jest bezwzględna koniecznością”. Autor w memorandum tym także sformułował w dziewięciu punktach warunki, które powinny stanowić podstawę porozumienia polsko-ukraińskiego: 1) Polska zrzeknie się pretensji do Wołynia, a Ukraina pretensji do ziem położonych na terytorium Królestwa Polskiego, 2) sprawy Galicji będą przedmiotem oddzielnych pertraktacji, 3) prawa mniejszości polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce zostaną ujednoczone na zasadach wzajemności, 4) rząd Ukrainy będzie posiadał stałego przedstawiciela przy rządzie polskim, 5) obydwa państwa uznają się wzajemnie pełnoprawnymi członkami społeczności międzynarodowej, 6) sprawa przyszłej, ewentualnej granicy polsko-ukraińskiej na ziemiach grodzieńskiej i mińskiej będzie ustalana przez rządy w Warszawie i Kijowie, 7) Polska i Ukraina wyrażą przychyłność wobec narodu białoruskiego, 8) rządy polski i ukraiński będą starały się oddziaływać na prasę środkami demokratycznymi w kierunku zaniechania nagonki nacjonalistycznej, 9) oba te rządy wyrażą gotowość prowadzenia bezpośrednich rokowań w każdej sprawie dotyczącej stosunków dwustronnych. Knoll uważał, że do Kijowa powinna udać się delegacja polska, która negocjowałaby i zawarła porozumienie oparte na przedłożonych przez niego warunkach. Sugerował także przyjęcie przez partie polityczne Polski i Ukrainy uzgodnień, które nie powinny być przedmiotem rządowej umowy dwustronnej, dotyczących przeciwdziałania porozumieniu rosyjsko-niemieckiemu, przychyłności obu państw wobec Austro-Węgier i ujednoczenia programów polityki rolnej Polski i Ukrainy⁵⁵.

Akcja Radziwiłła na gruncie berlińskim zakończyła się powodzeniem. W czerwcu 1918 r. władze niemieckie wyraziły zgodę na utworzenie placówek Rady Regencyjnej w Kijowie i Dyneburgu oraz na korespondowanie

⁵³ Ibidem, 17, Pismo J. Radziwiłła do A. Ronikiera, 27 V 1918 r., s. 104.

⁵⁴ Ibidem, Pismo J. Radziwiłła do A. Ronikiera, 5 VI 1918 r., s. 105.

⁵⁵ AAN, Akta Romana Knolla (dalej: ARK), 1, Raport R. Knolla dla J. Radziwiłła, VI 1918 r., s. 142–144.

z przedstawicielstwem w Moskwie. Szef Departamentu Stanu dążył także do rozwiązania problemu łączności Warszawy z ekspozyturą w Piotrogradzie i przedstawicielstwem w Kijowie⁵⁶. Jednakże otwarcie placówki kijowskiej nastęrczyło wiele problemów wynikających z trudności związanych ze znalezieniem właściwego kandydata na stanowisko jej szefa. Najpierw na przełomie maja i czerwca 1918 r. Radziwiłł na kierujących Przedstawicielstwem Rady Regencyjnej na Ukrainie wyznaczył Włodzimierza Antoniewicza i Władysława Günthera⁵⁷, którym nie zdołano doreczyć nominacji. Po tym niepowodzeniu miesiąc później polecił dyplomatom polskim w Berlinie skontaktowanie się z Janem Gwarońskim, przebywającym – jak sądził – wówczas u swojego wuja Franciszka Kwileckiego w Dobrojewie koło Poznania, i zaproponowanie mu stanowiska przedstawiciela Rady Regencyjnej na Ukrainie⁵⁸. Analogicznie jak w dwóch wcześniejszych przypadkach, w związku ze zmianą miejsca pobytu nominowanego, informacja o propozycji Departamentu Stanu nie dotarła do niego⁵⁹. Gawroński w tym czasie przebywał w Krakowie i Wiedniu,

⁵⁶ AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 17, Pismo J. Radziwiłła do A. Ronikiera, 25 VI 1918 r., s. 106.

⁵⁷ AAN, ARK, 1, Raport R. Knolla dla J. Radziwiłła, 1 VI 1918 r., s. 142. Dokument ten wraz z sześcioma innymi dotyczącymi polskiej polityki wobec Ukrainy w okresie od maja do grudnia 1918 r. został opublikowany przez Eugeniusza Koko. E. Koko, *Dokumenty z dziejów polityki polskiej w kwestii ukraińskiej (maj–grudzień 1918 r.)*, „Teki Archiwalne” 1996, Seria nowa, t. I (XXIII), dok. nr 1, s. 59–61.

⁵⁸ AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 17, Departament Stanu do Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie, 25 VI 1918 r., s. 108; M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 131. Kolasiński nie zdołał ustalić, że kandydatem na przedstawiciela Rady Regencyjnej w Kijowie był późniejszy (od 1919 r.) dyplomata II RP Jan Gawroński (1892–1983), który od wybuchu wojny światowej przebywał w dobrach swojego wuja Franciszka Kwileckiego w Dobrojewie w Wielkopolsce. W listopadzie 1917 r. wyjechał do Warszawy. W lutym 1918 r. odbył podróż na Wołyń do dóbr Ławrów i do Łucka. Do Warszawy powrócił pod koniec lutego bądź na początku marca 1918 r. Później wyjechał do Kijowa, a w czerwcu 1918 r. powrócił do Warszawy, po czym wyjechał do Krakowa. J. Gawroński, *Moje wspomnienia 1892–1919*, posł. T. Gąsowski, Kraków 2016, s. 459, 505, 521–523, 550, 556–559, 561–564; *Pamiętnik księżnej Marii Zdzistawowej Lubomirskiej 1914–1918*, do druku przygotował J. Pajewski, objaśnienia oprac. A. Kosicka-Pajewska, Poznań 1997, s. 599, 612.

⁵⁹ AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Berlinie, 17, Pismo przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie do J. Gawrońskiego, 29 VI 1918 r., s. 109; ibidem, Depesza F. Kwileckiego do A. Ronikiera, 7 VII 1918 r., s. 110; ibidem, Pismo przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie do Departamentu Stanu, 8 VII 1918 r., s. 111; ibidem, Depesza F. Kwileckiego do A. Ronikiera, 16 VII 1918 r., s. 112. W pierwszym telegramie Franciszek Kwilecki poinformował Adama Ronikiera, że list do Jana Gawrońskiego z 29 czerwca przekazał jego ojcu Stanisławowi Gawrońskiemu mieszkającemu wówczas w Warszawie w domu przy ul. Wareckiej 13. Według Kwileckiego J. Gawroński przebywał w tym czasie w Sławucie. Drugi telegram Kwileckiego, w którym pisze: „otrzymałeś mój telegram, pertraktuj z Gawroński”, jest prawdopodobnie odpowiedzią na niezachowane pismo Ronikiera do Kwileckiego, zawierające prośbę o pośredniczenie w ustaleniu miejsca pobytu J. Gawrońskiego i podjęcia obowiązków przedstawiciela Rady Regencyjnej w Kijowie.

a następnie wyjechał na Ukrainę. Przyjeżdżając na początku sierpnia 1918 r. do Kijowa, nie wiedział, że rząd Steczkowskiego zamierzał mianować go przedstawicielem Rady Regencyjnej w tym mieście⁶⁰.

Trudności z ustanowieniem placówki kijowskiej spowodowały, że w lipcu 1918 r. przedstawiciel Rady Regencyjnej w Wiedniu Tytus Filipowicz skontaktował się z akredytowanym w stolicy Austro-Węgier posłem ukraińskim Wiaczesławem Łypynskim i podjął próbę wysondowania stanowiska Kijowa w kwestii możliwości nawiązania stosunków bilateralnych z Warszawą. Podstawą do negocjacji były dokumenty przygotowane w centrali Departamentu Stanu przez Romana Knolla, zarówno raport z 1 czerwca, jak i instrukcja, której projekt powstał na początku lipca 1918 r. Ten drugi dokument stanowił projekt instrukcji, która miała zostać doręczona przedstawicielowi Rady Regencyjnej w Kijowie. Pierwsza część instrukcji dotyczyła ówczesnych ogólnych założeń polskiej polityki wobec Ukrainy. Knoll stwierdzał, że placówki zagraniczne Rady Regencyjnej powinny popierać niepodległość państwa ukraińskiego. Był przeciwny zwalczaniu hetmana Pawła Skoropadskiego, pomimo krytycznego stosunku do jego rządów na Ukrainie. W sprawie rozgraniczenia terytoriów między Polską i Ukrainą podkreślał konieczność propagowania polskości Chełmszczyzny, Lwowa i Wołynia. Uważał, że w kwestii ukraińskiej ważnym problemem jest studiowanie różnic między lewobrzezną i prawobrzezną Ukrainą. Placówka kijowska Rady Regencyjnej, zdaniem Knolla, powinna dążyć do zgodnego ustalenia granicy polsko-ukraińskiej i utrzymywania jak najlepszych stosunków między obydwojema rządami i narodami, jednocześnie w dyskretny sposób wywierając wpływ na miejscową społeczność polską w kierunku rzeczywistej jej demokratyzacji, wyzbycia się hasel nacjonalistycznych, wspierania idei niepodległości Ukrainy, lojalnego zachowania wobec państw centralnych, przyjaznego stosunku względem Austro-Węgier, porozumienia z niepodległościowymi partiami ukraińskimi i opierania się radykalnym reformom rolnym. Za najważniejsze i najpilniejsze zadanie Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej uznał on inspirowanie Polaków na północnym Wołyniu w kierunku demonstrowania przez nich dążeń do włączenia tego obszaru w granice państwa polskiego⁶¹.

Rozmowa Filipowicza z Łypynskim przyniosła jedynie wymianę stanowisk w najważniejszych kwestiach dotyczących stosunków między Królestwem Polskim i Ukrainą. Dyplomata ukraiński stwierdził, że poprawę wzajemnych relacji ułatwiłaby akceptacja ratyfikacji traktatu brzeskiego przez Warszawę, w zamian deklarował poparcie Kijowa dla realizacji koncepcji unii Polski z Litwą i Białorusią. Filipowicz za maksimum polskich ustępstw w sprawie

⁶⁰ J. Gawroński, op. cit., s. 564–576.

⁶¹ AAN, ARK, 1, Projekt instrukcji Departamentu Stanu Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego dla przedstawicielstwa polskiego na Ukrainie, lipiec 1918 r., s. 159–164; E. Koko, op. cit., dok. nr 2, s. 62–66.

granicy z Ukrainą uznał linię Bugu i przynależność Lwowa do Polski. Również były także stanowiska obydwu dyplomatów w kwestii powołania komisji delimitacyjnej. Propozycję Łypynskiego rozpoczęcia prac komisji po uprzedniej ratyfikacji traktatu brzeskiego Filipowicz uznał za niemożliwą do zaakceptowania⁶². Fiaskiem zakończyły się także prowadzone najprawdopodobniej z inicjatywy Knolla rozmowy przedstawicieli Polskiej Centrali Demokratycznej w Kijowie z rządem hetmańskim. Strona ukraińska domagała się zadeklarowania przez Warszawę rezygnacji z Chełmszczyzny i Podlasia⁶³.

Uwieńczeniem akcji dyplomatycznej Radziwiłła i Knolla w kwestii ukraińskiej było zorganizowanie, po wielu perturbacjach, Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Kijowie. Pod koniec września 1918 r. postanowiono wysłać do Kijowa Stanisława Wańkowicza. 3 października rząd polski przedstawił Radzie Regencyjnej wniosek w sprawie nominacji szefa placówki kijowskiej⁶⁴. Wańkowicz, który na początku października 1918 r. przybył do Kijowa, najpierw został potraktowany przez władze ukraińskie z rezerwą, wkrótce jednak uznano go za oficjalnego posła polskiego⁶⁵. Jednakże 7 października Ministerstwo Spraw Zagranicznych Ukrainy zarejestrowało jako osoby posiadające status dyplomatyczny pracowników polskiego przedstawicielstwa, radcę Bohdana Kutylowskiego, pierwszego sekretarza Edmunda Sobolewskiego i drugiego sekretarza Czesława Pruszyńskiego⁶⁶.

Podczas pierwszej rozmowy przeprowadzonej 8 października z ministrem spraw zagranicznych Dmytrem Doroszenką Wańkowicz przedstawił projekt uregulowania kwestii granic. Propozycje złożone przez przedstawiciela Rady Regencyjnej były zgodne z projektem instrukcji opracowanym przez Knolla w lipcu 1918 r. Strona polska opowiadała się za uregulowaniem tej sprawy w wyniku porozumienia dwustronnego, bez udziału mocarstw. Warszawa była

⁶² AAN, Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Łotwą, Litwą, Rosją Radziecką, Gdańskiem i Ukrainą, 57, Pismo T. Filipowicza do J. Radziwiłła, 5 VII 1918 r., s. 335–336.

⁶³ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004, s. 61; M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 132.

⁶⁴ AAN, Prezydium Rady Ministrów, Protokoły posiedzeń rządu, 4, Protokół 57 posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego w dniu 3 X 1918 r., s. 1.

⁶⁵ Przybyła do Kijowa misja kierowana przez Wańkowicza w oficjalnej korespondencji używała blankietów z tytułaturą „Przedstawicielstwo Polskie na Ukrainie”, a po ogłoszeniu niepodległości Rzeczypospolitej: „Poselstwo Polskie na Ukrainie”. Natomiast Wańkowicz początkowo posługiwał się tytułem reprezentanta (przedstawiciela) Rady Regencyjnej, później posła lub posła nadzwyczajnego. M. Kolasiński, *Polskie poselstwo w Kijowie (październik 1918 – luty 1919) w świetle ukraińskich archiwaliów*, „Historia i Polityka” 2008, t. VII, s. 14.

⁶⁶ Skład Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Kijowie ulegał rozszerzeniu. Status dyplomatyczny otrzymali także: członek poselstwa Waclaw Przesmycki, radca konsularny Piotr Choynowski, kierownik Oddziału Reemigracyjnego przy Wydziale Konsularnym Roman Bniński, attaché wojskowy mjr Juliusz Kleberg i zastępca attaché wojskowego kpt Jerzy Zychowski. M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 141.

wówczas najbardziej zainteresowana rozstrzygnięciem po własnej myśli przynależności państwowej Chełmszczyzny. Wańkowicz sugerował, że w zamian strona polska byłaby skłonna poczynić pewne ustępstwa w Galicji Wschodniej. Ponadto zaproponował zawarcie polsko-ukraińskich umów gospodarczych⁶⁷.

Po wyjeździe Wańkowicza do Kijowa, między 25 października a 4 listopada referent spraw ukraińskich Roman Knoll przygotował memorandum dla kierującego resortem spraw zewnętrznych (zagranicznych) rządu Rady Regencyjnej Józefa Świeżyńskiego, Stanisława Głębińskiego. Sugerował on wysłanie Wańkowiczowi instrukcji dotyczącej aktualnej polityki Polski wobec Ukrainy. Propozycje Knolla różniły się od tych, które sformułował w projekcie instrukcji opracowanym w lipcu 1918 r. Autor memoriału stwierdzał, że granicą interesów polskich na wschodzie powinna być przedrozbiorowa linia granicy Rzeczypospolitej. Polska, jego zdaniem, winna mieć wpływ na los tych ziem nie tylko ze względu na mieszkającą na nich ludność polską, ale też interes polityczny. Opowiadał się za przyznaniem zamieszkującym ten obszar narodom prawa do samostanowienia, a jednocześnie kwestionował wyodrębnienie Białorusi czy Galicji Wschodniej. Dostrzegał niebezpieczeństwo związania się nowo utworzonych państw z mocarstwami imperialistycznymi, Litwy etnograficznej z Niemcami i Białorusi z Rosją. Uważał, że także Ukraina mogłaby połączyć się z Rosją, co byłoby jednoznaczne ze zniweczeniem prawa narodu ukraińskiego do samookreślenia. Natomiast opowiadał się za Rzeczpospolitą Polską jako federacją narodów w jej historycznych granicach⁶⁸.

Wcześniej, 5 października czołowy działacz polskich organizacji demokratycznych na Ukrainie, od kwietnia 1918 r. mieszkający w Warszawie, Eugeniusz Starczewski i prof. Jan Baudouin de Courtenay w imieniu zarządu Stronnictwa Polskiej Polityki Demokratycznej przesłali do Rady Regencyjnej deklarację i memoriał w sprawie Rusi Białej⁶⁹. Deklaracja zawierała protest przeciwko podpisanemu 15 września protokołowi dodatkowemu do niemiecko-rosyjskiego traktatu pokojowego, który przewidywał częściową lub całkowitą ewakuację wojsk niemieckich z terytorium ośmiu powiatów wschodniej Białorusi. Władze stronnictwa domagały się od Rady Regencyjnej podjęcia akcji ratowniczej ludności polskiej, zamieszkałej na terenach opuszczanych przez wojska niemieckie, ze względu na jej zagrożenie „potworną falą rosyjską, w postaci wszystko niszczącego bolszewizmu”. Postulowały nakłonienie Berlina do wstrzymania ewakuacji oddziałów niemieckich z terytorium wschodniej

⁶⁷ H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*, Warszawa 1948, s. 134; J. Pisuliński, op. cit., s. 62.

⁶⁸ AAN, ARK, 1, Memorandum Knolla dla Głębińskiego, [b.d.], s. 187–188; E. Koko, op. cit., dok. nr 3, s. 66–69. Nie bez racji jest stwierdzenie Jana Pisulińskiego, że nawet tacy szczerzy zwolennicy niepodległościowych dążeń Ukraińców, jak Knoll, pragnęli, aby korzystali oni ze swych praw zgodnie z polskim interesem. J. Pisuliński, op. cit., s. 65.

⁶⁹ AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 26, Pismo E. Starczewskiego i J. Baudouina de Courtenay'a do Rady Regencyjnej, 5 X 1918 r., s. 428.

Białorusi. Natomiast w przypadku realizacji protokołu z 15 września proponowały, aby Warszawa zabiegała o zawarcie między Berlinem i Moskwą porozumienia, które przewidywałoby zachowanie na wschodniej Białorusi, do czasu zawarcia pokoju kończącego wojnę w Europie, dotychczas obowiązujących praw, a miejscowej ludności pozwalało tworzyć własne organy bezpieczeństwa oraz umożliwiało współdziałanie polskich oddziałów wojskowych z wojskami niemieckimi w zapobieganiu na tym terenie anarchii i zagwarantowaniu bezpieczeństwa⁷⁰. Memoriał Stronnictwa Polskiej Polityki Demokratycznej, opatrzony także datą 4 października, jest uważany za pierwszą enuncjację programową polityki wschodniej pilsudczyków. Najprawdopodobniej został on opracowany przez Starczewskiego. Autor tego memorandum w kwestii wschodnich granic proponował stosowanie polityki faktów dokonanych i zajmowanie terenów, które powinny należeć do Polski. Postulował także zadbanie o jak najkorzystniejsze warunki bytu dla tej części Polaków, którzy znajdują się poza granicami Rzeczypospolitej. Stwierdzał, że uzyskanych „na tych polach zdobyczy” podczas przysłego kongresu pokojowego nikt Polsce nie odbierze. W sprawie Rosji za ogromną zdobycz wojny uważał rozbitcie wschodniego imperium i oderwanie odeń kresów. Opowiadał się za oddzieleniem od niej narodów przez nią ujarzmionych, do których na zachodzie oprócz Polaków zaliczał także Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Łotyszy, Estończyków i Finów. Jednocześnie postulował odbudowanie Polski w granicach historycznych, ale „na zasadach nowoczesnego federalizmu w formie unii Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy”. Ten niezwykle ważny dokument dotyczący polskiej polityki wschodniej, który został sporządzony w okresie bezpośrednio poprzedzającym moment powstania niepodległej Rzeczypospolitej, kończyło stwierdzenie, że „polityka polska powinna uczynić wszystko, by z jednej strony o odbudowie dawnej Rosji nie mogło być mowy, a z drugiej, by polskość na dawnych naszych kresach nie doznała uszczerbku”⁷¹.

Po przybyciu Wańkowicza do Kijowa została nawiązana łączność pomiędzy przedstawicielstwami polskimi w Rosji i na Ukrainie. Na przesłane przez Lednickiego gratulacje i życzenia owocnej pracy na objętym stanowisku szef placówki kijowskiej odpowiedział 16 października listem podpisanym przez niego i pierwszego sekretarza Sobolewskiego, stwierdzając, że nawiązanie kontaktów pomiędzy obydwojma przedstawicielstwami na wschodzie uważa za konieczne i zaproponował ustanowienie wspólnej obsługi kurierskiej Moskwy i Kijowa z centralą w Warszawie. Poinformował przedstawiciela w Moskwie, że placówka kijowska znajduje się dopiero w fazie organizacji i ustalania

⁷⁰ Ibidem, Deklaracja w sprawie Białej Rusi, 4 X 1918 r., s. 429–432.

⁷¹ Ibidem, Memoriał Stronnictwa Polskiej Polityki Demokratycznej, 4 VII 1918 r., s. 434–438; A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969, s. 18–19; zob. też: W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 22; J. Pisuliński. op. cit., s. 62–63. Obydwaj autorzy powołują się jedynie na wcześniejsze ustalenia Aleksego Derugi.

relacji z rządem ukraińskim. Podzielił się także z nim swoimi pierwszymi wrażeniami i ocenami dotyczącymi sytuacji w Polsce i na Ukrainie oraz położenia obydwu krajów na arenie międzynarodowej w przededniu zbliżającego się zakończenia wojny. Wańkowicz uważał, że zachowanie ówczesnego statusu państwa ukraińskiego w powojennym ładzie pokojowym nie będzie możliwe⁷².

Oficjalne wręczenie listów uwierzytelniających przez Wańkowicza Skoropadskiemu nastąpiło dopiero 7 listopada. Natomiast do Warszawy nie wyjechał mianowany 19 października posłem ukraińskim drugiej klasy w Królestwie Polskim Ołeksandr Karpinski, co Doroszenko tłumaczył niewyjaśnionym statusem prawnomiędzynarodowym Królestwa⁷³.

Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Kijowie pracowało w skrajnie trudnych warunkach, bez łączności z centralą w Warszawie i w zmieniającej się sytuacji politycznej na Ukrainie. Jego szef i pracownicy musieli kierować się jedynie instrukcjami otrzymanymi przed wyjazdem z kraju. Działalność przedstawicielstwa skoncentrowana była na sprawach polskich uchodźców i członków rozbrajanych polskich formacji wojskowych. Wystawiano przede wszystkim dokumenty poświadczające narodowość polską. Wańkowicz z powodzeniem zabiegał o uwolnienie żołnierzy polskich jednostek od obowiązku mobilizacyjnego na mocy ustawy o poborze i rejestracji byłych oficerów armii rosyjskiej z 19 października 1918 r.⁷⁴

Ustanowione w październiku 1918 r. przedstawicielstwo kontynuowało swoją działalność w następnych miesiącach, także po zwycięstwie powstania antyhetmańskiego i restytucji URL, występując już w imieniu władz niepodległej RP. Pod koniec stycznia 1919 r. pracownicy poselstwa wraz z pozostałymi członkami korpusu dyplomatycznego opuścili Kijów, uchodząc przed ofensywą wojsk bolszewickich. Ostatni kierownik polskiej placówki Bohdan Kutylowski, uczestniczący w zebraniu wąskiej grupy przedstawicieli korpusu dyplomatycznego 7 lutego w Winnicy, udał się do Odessy, gdzie najprawdopodobniej dotarł 10 dni później. Natomiast oficjalna likwidacja poselstwa nastąpiła dopiero w kwietniu 1919 r.⁷⁵

Gdy w październiku 1918 r. Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Kijowie rozpoczynało swoją działalność, ważyły się dalsze losy polskiej placówki w Moskwie. Władze sowieckie w zamian za półoficjalne uznanie

⁷² AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Rosji, 14, Pismo S. Wańkowicza i E. Sobolewskiego do A. Lednickiego, 16 X 1918 r., s. 26–27.

⁷³ J. Pisuliński, op. cit., s. 62; M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 141.

⁷⁴ M. Kolasiński, *Polskie poselstwo w Kijowie...*, s. 17–19.

⁷⁵ 21 XII 1918 r. szef polskiego poselstwa w Kijowie Stanisław Wańkowicz poinformował ukraińskie MSZ o swoim i pierwszego sekretarza tej placówki Edmunda Sobolewskiego wyjeździe z Ukrainy. Kierownictwo poselstwa objął radca Bohdan Kutylowski, którego nazwiskiem od 26 XII 1918 r. była sygnowana cała korespondencja placówki kijowskiej. A. Deruga, op. cit., s. 220; M. Kolasiński, *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 151; *idem*, *Polskie poselstwo w Kijowie...*, s. 16.

przedstawicielstwa polskiego w Rosji i zgodę na jego prawo do własnych kurierów, poczty dyplomatycznej oraz eksterytorialności zajmowanych przez niego lokali, domagały się utworzenia w Warszawie placówki rosyjskiej. Nie był to nowy projekt, ponieważ powstał tuż po podpisaniu traktatu brzeskiego. Bolszewicy w rzeczywistości nie zamierzali zorganizować w Polsce przedstawicielstwa dyplomatycznego, lecz placówkę zajmującą się propagandą rewolucyjną⁷⁶. Departament Stanu nie podzielał opinii Lednickiego w kwestii realizacji projektów przedkładanych przez kierującego Wydziałem Europy Środkowej Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych Karola Radka. Zlecano mu, aby w sprawie przedstawicielstwa bolszewickiego przy rządzie polskim grał na zwłokę. Wreszcie pod koniec października 1918 r. Lednickiego wezwano do Warszawy na konsultacje. Złożona przez niego tuż po przybyciu do Warszawy rezygnacja z zajmowanego stanowiska na ręce ministra spraw zewnętrznych Stanisława Głabińskiego nie została przyjęta⁷⁷. Natomiast 28 października strona polska odrzuciła notę Cziczierina zawierającą nominację Juliana Marchlewskiego na przedstawiciela Rosji bolszewickiej w Warszawie⁷⁸. W odwecie władze sowieckie w pierwszej połowie listopada 1918 r. zamknęły biura Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji, co uniemożliwiło ich działalność od 13 listopada w Moskwie i od 15 listopada w Piotrogradzie. Przedstawicielstwo o zaistniałej sytuacji poinformowało rząd polski i poprosiło o instrukcje⁷⁹.

W nowej rzeczywistości politycznej po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w Warszawie zapadła decyzja o przerwaniu działalności Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie i powrocie jego pracowników do kraju. Reprezentowanie interesów polskich w Rosji powierzono poselstwu duńskiemu⁸⁰. Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Moskwie, podobnie jak jego odpowiednik w Kijowie, zostało oficjalnie zlikwidowane w kwietniu

⁷⁶ Sprawozdanie z działalności grup SDKPiL w Rosji za okres maj–listopad 1918 r., złożone na trzeciej konferencji, 14–17 XI 1918 r., w: *Materiały archiwalne...*, dok. nr CXXXII, s. 671–672. Szerzej na temat projektu bolszewickiej placówki w Warszawie zob. W. Bułhak, op. cit., s. 554–555.

⁷⁷ *Proces Lednickiego...*, s. 216.

⁷⁸ Pismo Rady Komisarzy Ludowych do przedstawiciela Rady Regencyjnej w Moskwie o mianowaniu przedstawicielem dyplomatycznym Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w Polsce Juliana Marchlewskiego z 28 X 1918 r., opublikowane w tym samym dniu na łamach „Głosu Robotniczego”. *Materiały archiwalne...*, dok. nr CXXIX, s. 657; P.S. Wandycz, *Soviet-Polish Relations 1917–1921*, Cambridge (Mass.) 1969, s. 80; W. Bułhak, op. cit., s. 556.

⁷⁹ AAN, Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Rosji, 14, Ogłoszenie przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji, 24 XII 1918 r., s. 62–63.

⁸⁰ Ibidem. 15 XII 1918 r. minister spraw zagranicznych w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego, Leon Wasilewski przesłał do przedstawicielstwa polskiego w Rosji instrukcję, w której nakazywał niewznawianie działalności polskiej placówki w Moskwie i powrót jej pracowników do kraju w styczniu 1919 r.

1919 r. Lednicki otrzymał 19 kwietnia dymisję ze stanowiska przedstawiciela w Rosji podpisaną przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego⁸¹.

Kierunek wschodni stanowił ważny odcinek aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej i jej rządów. Kwestią najistotniejszą było powołanie przedstawicielstw w Moskwie, Kijowie i Helsinkach, które koncentrowały swoją działalność przede wszystkim na sprawach Polaków i ich mienia na terytorium Rosji w granicach sprzed 1914 r., poza Królestwem Polskim, migrantów czasu wojny, jeńców wojennych, osób internowanych i robotników przymusowych. Zabiegały o zwrot dóbr kultury, kapitałów, archiwów i dokumentów stanowiących polski majątek państwowy oraz własność miast, gmin, towarzystw i instytucji.

Departament Spraw Politycznych, później Departament Stanu, zajmował się także opracowaniem studiów i materiałów w sprawie traktatów pokojowych zawieranych przez państwa centralne na wschodzie. Przygotowywano materiały dla Rady Regencyjnej i rządu w ważnych sprawach polityki zagranicznej, m.in. akcji dyplomatycznych w Berlinie, Wiedniu, Budapeszcie, Sofii i Konstantynopolu, mających na celu niedopuszczenie do wcielenia w życie niekorzystnych dla Polski terytorialnych postanowień traktatu brzeskiego.

Kierownictwo resortu brało pod uwagę nie tylko sprawy Polaków na wschodzie, którymi zajmowały się przedstawicielstwa zagraniczne, ale także starało się wypracować koncepcje polskiej polityki wschodniej. Naczelną kwestią była przyszła granica wschodnia niepodległego państwa polskiego. Rola Departamentu Stanu zwiększyła się w okresie istnienia gabinetu Jana Kantego Steczkowskiego, kiedy stanowisko kierownika „resortu” spraw zagranicznych zajmował Janusz Radziwiłł posiadający rozległe kontakty w sferach politycznych państw centralnych. Natomiast głównym analitykiem spraw wschodnich był wówczas członek dwuosobowego (obok Juliusza Łukasiewicza) sekretariatu politycznego Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji, od maja 1918 r. pracownik centrali Departamentu Stanu, Roman Knoll. Ten młody kijowski prawnik i polityk, który formalnie pełnił funkcję referenta spraw ukraińskich, zajmował się także problematyką rosyjską. To on przygotował projekty najważniejszych dokumentów dotyczących polskiej polityki wschodniej, jakie od maja do listopada 1918 r. powstały w Departamencie Stanu.

Za najważniejsze osiągnięcie Rady Regencyjnej i jej gabinetów w sferze aktywności dyplomatycznej, w tym także jej kierunku wschodniego, należy uznać przygotowanie kadr Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polski niepodległej. W centrali Departamentu Stanu i na placówkach szlify dyplomatyczne zdobywało kilku szefów Wydziału Wschodniego MSZ II Rzeczypospolitej: Stanisław Janikowski, Witold Jodko-Narkiewicz, Roman Knoll, Juliusz Łukasiewicz i August Zaleski, późniejszy szef polskiej dyplomacji. Wszyscy

⁸¹ W. Lednicki, *Aleksander Lednicki*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż 1962), z. 1, s. 89; W. Bułhak, op. cit., s. 557–558.

oni, z wyjątkiem Zaleskiego, a także Karol Bader, Tytus Filipowicz i Witold Kamieniecki kierowali w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. polskimi placówkami na wschodzie, w Moskwie, Ankarze, Helsinkach, Rydze i Tallinie.

Streszczenie

Budowę podwalin polskiej dyplomacji i prowadzenie spraw zagranicznych władz Królestwa Polskiego powierzono przejętemu 1 XII 1917 r. od Tymczasowej Rady Stanu Departamentowi Spraw Politycznych, przemianowanemu 23 I 1918 r. na Departament Stanu, który podporządkowano premierowi. Najpilniejszą sprawą w działalności dyplomatycznej Departamentu Spraw Politycznych było przejęcie placówek zagranicznych Naczelnego Komitetu Narodowego. Kwestię tę ostatecznie rozstrzygnięto pomyślnie dopiero 11 II 1918 r. W obszarze polityki zagranicznej pierwszego rządu Rady Regencyjnej ważne stały się sprawy wschodnie. Na przełomie listopada i grudnia 1917 r. podczas podróży delegacji stronnictw warszawskich do Berlina, Wiednia i Budapesztu pojawiła się kwestia tworzenia państwa litewskiego z pomocą Niemiec. Kolejnym problemem, z którym musiał zmierzyć się gabinet Jana Kucharzewskiego, był udział jego przedstawicieli w brzeskich rokowaniach pokojowych. W tej sprawie szef rządu Rady Regencyjnej wyjeżdżał do Berlina w grudniu 1917 i styczniu 1918 r., otrzymując jedynie obietnicę uzyskania głosu doradczego. Ważna kwestia, którą musiał zająć się gabinet Kucharzewskiego, dotyczyła ludności polskiej na terytorium Rosji, Ukrainy i Finlandii. W celu realizacji zadań w zakresie spraw wschodnich stojących przed Radą Regencyjną i jej rządem niezbędne było ustanowienie przedstawicielstw władz polskich w Rosji, Finlandii i na Ukrainie. Urzeczywistnianie tego projektu natrafiło na rozliczne trudności wynikające przede wszystkim z możliwości oddziaływania Rady Regencyjnej w zakresie polityki zagranicznej. Pomimo niechętnego stosunku władz bolszewickich Rosji do Rady Regencyjnej, Warszawie udało się uruchomić przedstawicielstwo dyplomatyczne w Moskwie, a nawet uzyskać czasowe jego uznanie przez Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych. Na wschodzie, oprócz przedstawicielstwa w Moskwie, gabinet Rady Regencyjnej powołał także przedstawicielstwa w Helsinkach i Kijowie.

Problematyce wschodniej dużo uwagi poświęcano w centrali Departamentu Stanu. Kierownictwo resortu miało na uwadze nie tylko sprawy Polaków na wschodzie, którymi zajmowały się głównie przedstawicielstwa zagraniczne, ale także starano się wypracować koncepcje polskiej polityki wschodniej. Naczelną kwestią była przyszła granica wschodnia niepodległego państwa polskiego. Niedopuszczony do rokowań pokojowych w Brześciu Litewskim gabinet Kucharzewskiego poniósł całkowitą klęskę i podał się do dymisji. Rola Departamentu Stanu zwiększyła się w okresie istnienia gabinetu Jana Kantego Steczkowskiego. Kierownikiem „resortu” spraw zagranicznych został Janusz Radziwiłł posiadający rozległe kontakty w sferach politycznych państw centralnych.

Departament zajmował się także opracowaniem studiów i materiałów w sprawie traktatów pokojowych zawieranych przez państwa centralne na wschodzie. Jednocześnie przygotowywano materiały dla Rady Regencyjnej i rządu w ważnych sprawach polityki zagranicznej, m.in. akcji dyplomatycznych w Berlinie, Wiedniu, Budapeszcie, Sofii i Konstantynopolu, mających na celu niedopuszczenie do wcielenia w życie niekorzystnych dla Polski terytorialnych postanowień traktatu brzeskiego.

Za najważniejsze osiągnięcie Rady Regencyjnej i jej gabinetów w sferze aktywności dyplomatycznej, w tym także jej kierunku wschodniego, należy uznać przygotowanie kadr Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polski niepodległej. W centrali Departamentu Stanu i na placówkach szlify dyplomatyczne zdobywało kilku naczelników Wydziału Wschodniego MSZ II RP i wielu szefów polskich placówek na wschodzie.

The eastern direction of diplomatic activity of the Regency Council

The development of Polish diplomatic service and running of foreign affairs of the authorities of the Kingdom of Poland were entrusted with the Department of Foreign Affairs taken over from the Provisional Council of State on 1 December 1917; on 23 January 1918 the Department changed its name to the Department of State and was subordinated to the prime minister. The most urgent matter in the diplomatic activity of the Department of Political Affairs was to take over foreign posts of the Supreme National Committee. It was not until 11 February 1918 that the question was successfully resolved. In the domain of foreign policy of the first cabinet of the Regency Council most urgent were eastern matters. By the end of November and in early December 1917, during the trip of delegates of Warsaw parties to Berlin, Vienna, and Budapest, a problem emerged of the creation of the Lithuanian State with the help of the Germans. Another problem that had to be dealt with by Jan Kucharzewski's cabinet was the participation of its representatives in the Brest-Litovsk peace negotiations. It was in relation to this matter that the chief executive of the Regency Council went to Berlin in December of 1917 and January of 1918, but was promised only to have an advisory voice. Another important and urgent question to be dealt with was the Polish population in the territories of Russia, Ukraine, and Finland.

In order to realise tasks related to eastern matters the Regency Council and its cabinet had to establish the representatives of the Polish government in Russia, Finland, and Ukraine. This, however, came up against serious obstacles resulting mainly from the restricted ability of the Regency Council to influence foreign policy. Despite the unfavourable attitude of the Bolshevik authorities towards the Regency Council, Warsaw was able to open its diplomatic post in Moscow, and even to obtain its temporary recognition by the People's Commissariat for Foreign Affairs. In the east, the Regency Council's cabinet established its posts also in Helsinki and Kiev.

In the Department of State much attention was paid to eastern matters – not only to problems of the Poles in the east, which were dealt with by foreign posts, but also to Polish eastern policy as the whole. The chief question was a future eastern frontier of the independent Polish state. The fiasco of Kucharzewski's cabinet, not admitted to the peace negotiations at Brest-Litovsk, forced it to resign. The role played by the Department of State increased under Jan Kanty Steczkowski's cabinet. The post of foreign minister was entrusted with Janusz Radziwiłł, who enjoyed broad personal contacts within political spheres of the Central Powers.

The Department also dealt with the preparation of studies and materials for peace treaties made by the Central Powers in the east. At the same times it prepared materials for the Regency Council and the government on important foreign policy matters, including diplomatic actions in Berlin, Vienna, Budapest, Sofia, and Constantinople, with the purpose to prevent an implementation of the territorial decisions of the Brest-Litovsk treaty unfavourable to Poland.

It was the preparation of a cadre of Ministry of Foreign Affairs of the independent Poland that should be regarded as the most important achievement of the Regency Council and its cabinets in the field of diplomatic activity, including its eastern direction. Several chiefs of the Eastern Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Second Polish Republic and numerous heads of foreign posts in the east gained their first professional experience within the structures of the Department of State and its foreign agencies.

Bibliografia

- Bartoszewicz H., *Polacy w Rosji wobec niepodległości Rzeczypospolitej*, w: *Polonia w walce o niepodległość i granice Rzeczypospolitej 1914–1921*, red. A. Koseski, Pułtusk 1999, s. 135–157.
- Bulhak W., *Aleksander Lednicki i Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji Radzieckiej*, „Przegląd Historyczny” 1990, t. LXXXI, z. 3–4, s. 537–558.
- Deruga A., *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969.
- Durka J., *Janusz Radziwiłł 1880–1967. Biografia polityczna*, Warszawa 2011.
- Gawroński J., *Moje wspomnienia 1892–1919*, posł. T. Gąsowski, Kraków 2016.
- Gooclon J., *Gabinet Jana Kucharzewskiego – pierwszy rząd Królestwa Polskiego 1917–1918. Ustrój, skład osobowy i działalność*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 22, s. 143–157.
- Gooclon J., *Gabinety Królestwa Polskiego 1917–1918. Skład, funkcjonowanie i działalność*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, nr 6, z. 2, s. 149–178.
- Jabłoński H., *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*, Warszawa 1948.
- Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000.
- Kamieniecki W., *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992.
- Koko E., *Dokumenty z dziejów polityki polskiej w kwestii ukraińskiej (maj–grudzień 1918 r.)*, „Teki Archiwalne” 1996, Seria nowa, t. I (XXIII), s. 56–80.
- Kolasiński M., *Polskie poselstwo w Kijowie (październik 1918 – luty 1919) w świetle ukraińskich archiwaliów*, „Historia i Polityka” 2008, t. VII, s. 9–24.
- Kolasiński M., *Stosunki dyplomatyczne państwa ukraińskiego (Ukraina Nadnieprzańska) z Polską w 1918 roku*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2008, nr 5, s. 111–159.
- Kumaniecki K.W., *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924.
- Lednicki A., *Pamiętnik 1914–1918*, wstęp i oprac. Z. Kosiński, Kraków 1994.
- Lednicki W., *Aleksander Lednicki (oszczędność i prawda)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 1, s. 67–93.
- Lednicki W., *Pamiętniki*, t. II, Londyn 1967.
- Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. I: *Marzec 1917 – listopad 1918*, oprac. A. Zatorski, red. N. Gąsiorowska, Warszawa 1957.
- Materski W., *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Pajewski J., *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Warszawa 1978.
- Pamiętnik księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej 1914–1918*, do druku przygotował J. Pajewski, objaśnienia oprac. A. Kosicka-Pajewska, Poznań 1997.
- Pisuliński J., *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej 1918–1923*, Wrocław 2004.
- Ponarski Z., *Wokół sprawy polskiej na Wschodzie*, Toruń 2003.
- Proces Lednickiego. Fragmenty z dziejów odbudowy Polski 1915–1924*, według stenogramów opracował, wstępem i przypisami opatrzył Z. Wasilewski, Warszawa 1924.
- Schramm T., *Gabinety Jana Kucharzewskiego, Jana Kantego Steczkowskiego i Józefa Świeżyńskiego*, w: *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Faryś, J. Pajewski, Szczecin–Poznań 1991, s. 11–28.
- Seyda M., *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, t. II: *Od zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych do końca wojny*, Poznań 1931.
- Sibora J., *Dyplomacja polska w I wojnie światowej*, Warszawa 2013.
- Sibora J., *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warszawa 1998.
- Suleja W., *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.
- Wandycz P.S., *Soviet-Polish Relations 1917–1921*, Cambridge (Mass.) 1969.
- Winnicki Z.J., *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 1991.

Biogram: **Henryk Bartoszewicz** – doktor nauk humanistycznych, kierownik Oddziału Kartografii Archiwum Głównego Akt Dawnych. Zajmuje się historią polityczną i historią dyplomacji XX w. Jest autorem ponad 100 publikacji o tej problematyce, w tym monografii *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948* (Warszawa 1999). Prowadzi także badania z zakresu geografii historycznej i historii kartografii. Opublikował ponad 60 prac z tego zakresu, w tym 5 książek, m.in. *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII–XX wieku* (Warszawa–Pułtusk 2012). E-mail: h.bartoszewicz@onet.pl.